

УДК 323.1(497.115)"1986"
001.32(497.11)"1985/1986"

DOI: <https://doi.org/10.5937/bastina36-66027>

Оригинални научни рад

Слободан П. СЕЛИНИЋ*

Институт за новију историју Србије, Београд

КОСОВСКО ПИТАЊЕ НА СТРАНИЦАМА МЕМОРАНДУМА САНУ 1986.**

Апстракт: У раду је анализирано како је косовска криза описана у Меморандуму САНУ, недовршеном документу на коме је Српска академија наука и уметности радила 1985. и 1986. године са циљем да објасни узроке југословенске кризе и понуди решења за излазак из ње. Српски академици су косовско питање посматрали у светлу статуса Србије у југословенској федерацији према Уставу 1974, односа Србије и покрајина и положаја српског народа на Косову и Метохији.

Кључне речи: Српска академија наука и уметности, Меморандум, 1986, Косово и Метохија.

ИЗВОРИ И ДОСАДАШЊИ НАУЧНИ РАДОВИ

За разлику од косовског питања, о коме је последњих година написано неколико веома квалитетних и на озбиљним архивским истраживањима заснованих радова, о Меморандуму Српске академије наука и уметности из 1986. још увек нема довољно научних истраживања, а посебно недостаје целовита монографска обрада те теме заснована на проучавању архивских извора. Меморандум је још увек много више предмет политичких злоупотреба, пре свега у циљу сатанизације Србије и наметања кривице за избијање грађанских ратова у Југославији, него научног истраживања и промишљања.

Из корпуса радова о косовском проблему посебно се издвајају дела Петра Ристановића (Ристановић 2019; Ристановић 2020; Ристановић 2022), Игора Вукадиновића (Вукадиновић 2021; Vukadinović 2026), Миомира Гаталовића (Гаталовић 2016; Гаталовић 2018), Бојана Ђокића (Ђокић 2019), Вацлава Штепанека (Štěpánek 2011), Јана Пеликана (Pelikán 2014), Зорана Јањетовића (Јањетовић 2022), Немање Димитријевића (Димитријевић 2020), Божице Славковић Мирић (Славковић Мирић 2020) и других аутора. Они су косовско питање сагледавали превасходно на основу података из доскора некоришћених архивских извора, највише из Државног архива Србије и Архива Југославије. Тако су озбиљно

* ORCID 0000-0001-8685-889X, slobodanselinic@gmail.com

** Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије према Уговору о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2026. години (евиденциони број 451-03-33/2026-03/200016 од 5. 2. 2026. године).

научно тумачење добиле бројне теме: међунационални односи, државна политика према покрајини, политички и уставни положај покрајине, економске, просветне, здравствене и културне прилике, албанске демонстрације, деловање албанске емиграције и друго.

Када је реч о Меморандуму САНУ, највећи допринос науци дали су радови академика Василија Крестића и Косте Михаиловића у којима су они представили најважније ставове тог документа, ток рада на њему и политичке нападе на њега од септембра 1986. када је јавност обавештена о његовом постојању (Михаиловић и др. 1995; Михаиловић и др. 2002; Михаиловић и др. 2017). Веома утемељене анализе тог документа могу се наћи и у поменутој монографији Петра Ристановића и докторату Александра Пушкаша (Пушкаш 2025).

За тему нашег рада најважнији архивски извор је сам текст Меморандума који се, између осталог, може наћи у фонду Председништва Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ) у Архиву Југославије. За контекст у коме се Меморандум појавио и прилике које су владале у покрајини у месецима у којима је САНУ радила на њему, најважнија су документа настала радом или за потребе партијских и државних органа која се налазе у Архиву Југославије и Државном архиву Србије у Железнику (Председништво СФРЈ, Председништво Централног комитета Савеза комуниста Југославије (ЦК СКЈ, Централни комитет Савеза комуниста Србије (ЦК СКС)).

КОСОВСКА КРИЗА

Насилне демонстрације Албанаца на Косову и Метохији 1981. потврдиле су да су сепаратистичке тенденције годинама јачале, а република била без надлежности у покрајини. Такво стање било је највећим делом последица Устава из 1974. који је од Југославије направио нефункционалну конфедерацију, а Србију издвојио у три дела, са две покрајине које су у надлежностима биле готово сасвим изједначене са републиком. Србија није могла да без сагласности покрајина усвоји кључне законе па је и почетком осамдесетих била једина република која није била до краја конституисана. После демонстрација 1981. југословенска власт морала је да се суочи са истином о тешком положају Срба у покрајини, њиховом масовном исељавању и неодрживошћу правног и политичког положаја Србије издвојене у три дела (Селинић 2021).

Иако су насилне демонстрације сузбијене, а истина о стању у покрајини избила на видело, наредних година суштински није ништа промењено, осим што сепаратизам није испољаван масовним јавним насиљем. Националисти су наставили да се боре за своје циљеве другим методама. Ширили су паролу „Косово република”, најављивали нове демонстрације, заговарали бојкот наставе и штрајкове, вршили насиље над Србима, нападали припаднике војске и полиције и слично.¹ Полицијским акцијама је откривана мрежа илегалних сепаратистичких организација

1 Државни архив Србије (ДАС), б2, ЦК СКС, к. 336, 1978–1982, 1981, Стр. пов. 02-181; ДАС, б2, ЦК СКС, к. 329, Материјали са 81. седнице ЦК СКС, Информација о безбедносној ситуацији у САП Косово.

које су припремале убиства старешина и војника, саботаже, крађу оружја, муниције и експлозива, тровање хране и воде, бекство из војних јединица са оружјем. Из Албаније је пропагандни антијугословенски материјал убациван у Југославију углавном преко СР Немачке. Најављивана је „трећа фаза” борбе, која је укључивала припрему за герилски рат и „оружану револуцију”, за коју је требало набавити оружје и обезбедити склоништа и базе. Метод борбе сепаратиста било је и каменовање возова, аутобуса, камиона и аутомобила, запречавање путева, постављање препрека на трачнице, кидање телекомуникационих уређаја на пругама. Посебна мета су биле војне и полицијске снаге у покрајини. Напади и провокације су били бројни. Безбедносне снаге су током 1985. евидентирале 93 физичка напада на Србе и Црногорце, 31 хаварију и саботажу, 34 паљења имовине Срба и Црногораца, 27 случајева вређања Титовог „лика”, 62 случаја ометања јавног саобраћаја каменовањем и на друге начине, 21 случај пољских штета, 11 силовања и покушаја силовања, 17 случајева скрнављења гробаља и споменика српских породица. Од 1982. до 1985. иселило се око 18.000 Срба. Насиље над Србима у покрајини изазивало је антиалбанско расположење и појединачне случајеве реваншизма према Албанцима у другим деловима републике (Ристановић 2019: 360, 363, 365; Ђокић 2019: 32; Дамјановић 2022: 379; Селинић 2021).

Почетком лета 1985. лоше стање је погоршано до усијања. Сепаратисти су почели деловање, растао је број њихових напада на Србе и њихову имовину. Тензије су највише подигнуте вестима о повређивању Ђорђа Мартиновића крај Гњилана 1. маја 1985. и убиству студенткиње Српкиње у студентском дому у Београду које је почетком јула починио студент Албанац (Ристановић 2019).

Погоршање стања у покрајини, ново јачање сепаратистичког покрета и нови случајеви угрожавања Срба, усмерили су и пажњу српских интелектуалаца ка покрајини више него раније. Центар њиховог окупљања било је Удружење књижевника Србије. Косовскометохијски Срби почели су да се самоорганизују. Никао је Српски покрет отпора као спонтани покрет незадовољног и разочараног народа. Делегације и групе Срба и Црногораца долазе у Београд и Подгорицу свесни да решење за своје проблеме у покрајинском руководству неће наћи (Ристановић 2019: 436).

Међунационалне страсти је у априлу 1986. године покушао да смири председник Председништва ЦК СКС Иван Стамболић, када се у покрајини састао са тамошњим руководиоцима и Србима окупљеним у Косову Пољу да би протестовали због хапшења једног од њихових вођа Косте Булатовића. Стамболићеве поруке нису биле решење за кризу. Тражио је да Срби решавају проблеме у покрајини, а не у Београду и на зборовима и демонстрацијама, да их решавају у институцијама система и да прекину везе са опозиционим интелектуалцима. Користио је стару симетрију стављајући у исту раван сепаратисте који хоће републику и „српске унитаристе и националистe” који доводе у питање аутономију покрајине. Тражио је стрпљење док не издејствује промене устава, али времена за то није било (Ристановић 2020).

Озбиљност кризе натерала је руководство Србије да 14. априла 1986. одржи седницу ЦК СКС. Она је делимично одударала од уобичајене партијске реторике

која је углавном повлачила вештачку симетрију између албанског и српског национализма у покрајини. Овога пута је у многим дискусијама признато да узрок и последица нису исто, да је албански национализам узрок, а српски последица, да се због покушаја српских националиста да „искористе” страдања Срба не могу игнорисати та страдања и недоследност и опортунизам покрајинских власти у борби против албанског насиља. На пример, члан Председништва ЦК СКС Шширо Галовић је рекао да на Косову није било најтеже оно што су радили сепаратисти, већ оно што је долазило од државних институција, јер када „оне остављају човека без заштите пред узурпацијама и насиљем, некажњено насиље постаје у неку руку, хтели ми то признати или не, насиље саме државе” па се „човеку погођеном неправдом и сама држава приказује као туђа”. Српски комунисти су нападали српски национализам, али су мање него обично инсистирали на симетрији, а више критиковали очито неделотворну политику у покрајини.²

Тензије су се, међутим, наставиле. Свесни да у покрајини не наилазе на разумевање, Срби су кренули пут Београда и других градова Србије. Да би њихов долазак у Београд у време 13. конгреса СКЈ јуна 1986. био спречен, на иницијативу савезног врха у централном делу Србије је заведено непроглашено ванредно стање. Власт је настојала да на све начине спречи долазак Срба из покрајине пре и током трајања конгреса. Враћана су возила, избацивани људи из возова, а полиција је по Београду тражила косовске Србе и терала их да се врате у покрајину (Ристановић 2019).

Директива је извршена, обухватном полицијском и политичком акцијом, масовни долазак Срба у Београд је спречен, али је косовска криза остала највећи проблем у држави.

МЕМОРАНДУМ: ОДГОВОР САНУ НА ЈУГОСЛОВЕНСКУ КРИЗУ

Док је косовска криза средином осамдесетих поново ескалирала, Српска академија наука је, полазећи од тога да као најважнија српска установа науке и културе нема право да буде нема на лоше стање у коме се држава налазила, припремала документ у коме би описала узроке кризе и понудила решења. На њему је рађено од средине 1985, посао није био тајан већ је руководство Србије било упознато о њему, али је шира јавност сазнала за њега тек крајем септембра 1986. године, када су *Вечерње новостии* објавиле два текста у којима је недовршен документ САНУ, назван Меморандум, анатемисан као националистички (Ђукановић 1986: 2).

Меморандум је био недорађен, збир прилога више људи из различитих области науке. Представљао је југословенски, национални и демократски одговор на југословенску кризу. Документ се састојао из два дела. У првом је описана југословенска криза и њени узроци, а у другом је проговорено о положају Србије и српског народа у југословенској држави. Први део је писан конфузније, мање систематично, са више понављања ставова, оцена, размишљања ...

2 ДАС, б2, ЦК СКС, кутија 405, 1986, Материјали са 29. седнице ЦК СКС, одржане 14. априла 1986.

Било је јасно да је на његовој стилизацији и доради требало још радити. Други је био конкретнији, јаснији и прецизнији.

У првом делу је указивано на мањкавости југословенског политичког система, његову недемократску природу, пораз концепта самоуправљања, мане Устава из 1974, претварање државе из федералне у нефункционалну конфедералну, запоставање права радника, одлике економске кризе, отуђеност политичке елите од јавности и народа, губљење угледа СКЈ који је описан као партија поретка која живи од револуционарне ренте, гушење грађанских слобода и права, дубину моралне кризе која је разједала цело друштво и закључено је да Југославија није припадала демократским модерним државама. У делу посвећеном судбини и положају Србије и Срба у Југославији уочено је да су они били суочени са три велика проблема: дугорочно заостајање развоја привреде Србије; положај Србије у федерацији и однос са покрајинама; тежак положај Срба на Косову и Метохији за које је речено да су били изложени геноциду. Изнети су и подаци о дискриминацији којој су Срби били изложени у Хрватској (асимилациона политика, забрана српских удружења и културних установа, смањивање броја Срба, исељавање у друге делове земље, наметање хрватског језика за службени итд.). Указано је на националну и културну дезинтеграцију српског народа у комунистичкој Југославији. Меморандум је економску, културну и политичку дискриминацију Срба видео као последицу политике „Слаба Србија – јака Југославија” за коју је највише оптуживао коалицију Словеније и Хрватске. Критички је писано о улози Јосипа Броза и Едварда Кардеља. Српским комунистима је замерано што су пристајали на подређен положај у југословенској комунистичкој партији.³

МЕМОРАНДУМ О КОСОВУ: „НАМЕТНУТ РАТ”

Речима „Изгон српског народа са Косова је спектакуларно сведочанство његовог историјског пораза” започет је опис судбине српског народа у јужној покрајини на страницама Меморандума. Албанске насилне демонстрације 1981. су окарактерисане као специјалан, отворен и тоталан рат објављен српском народу, рат који је припреман годинама током разних административних, политичких и државно-правних промена. Констатовано је да је тај рат трајао дуже од ослободилачке борбе против фашизма и да је вођен коришћењем различитих метода уз потпору разних „политичких центара у земљи”. Закључено је да је он трајао пет година и да се југословенско друштво са њим није отворено суочило нити га назвало правим именом.⁴

Албанска побуна почетком осамдесетих није посматрана изоловано већ у контексту побуне на крају Другог светског рата за коју је комисија САНУ оценила да је била војнички поражена, али не и политички савладана. У анализи је даље писало да је побуна започета почетком осамдесетих била још успешнија од оне са краја рата, јер је прави обрачун са „неофашистичком агресијом” изостао. За мере којима јој се држава супротстављала, САНУ је закључила да су само уклониле насиље са улица.

3 Архив Југославије (АЈ), фонд 803, Председништво СФРЈ, фасцикла 1855.

4 АЈ, фонд 803, Председништво СФРЈ, фасцикла 1855.

Велико огорчење је провејавало из дела документа у коме је стајало да је пет година дуг рат у покрајини уверио његове предводнике да су јачи него што су и мислили и да су имали подршку центара моћи у самој земљи и то много снажнију од оне коју су Срби са Косова имали од своје републике или коју је имала Србија од других република. Такве оцене биле су увод у критику владајуће политике према косовској кризи, која годинама није била делотворна, па је Меморандум замерао партији да је имала снаге да изведе револуцију у условима рата против највећег непријатеља у двадесетом веку, али да се показала неефикасном, па чак и незаинтересованом да на „отворени рат” одговори на једини могући начин – одлучном одбраном народа и своје територије.⁵

Прогон коме су Срби били изложени на Косову и Метохији назван је „геноцидом”, који је био физички, политички, правни и културни. Он је доживљаван као најтежи пораз у ослободилачким борбама српског народа од Првог српског устанка до устанка 1941. године. Одговорност за тај пораз је тражена у још увек живом коминтерновском наслеђу у националној политици Комунистичке партије Југославије, којом су Срби проглашавани за угњетачки народ у Краљевини Југославији и следбеништву српских комуниста тој политици, у прескупим идеолошким и политичким заблудама, незнању, недораслости, опортунизму генерација српских политичара који су увек више водили рачуна како ће други југословенски комунисти реаговати ако они покушају да заштите интересе Србије него што су обраћали пажњу на објективне чињенице о положају народа којим руководе. Није прећутана ни генеза јачања сепаратизма у покрајини и обесправљивања Срба. За нарушавање добрих међунационалних односа највећа одговорност је пронађена у албанским националистима у политичком руководству покрајине. У том смислу је САНУ подсећала да су Косово и Метохија најпре добили ранг аутономне покрајине, а касније и статус „конститутивног дела федерације” и да су Србији само формално припадали. За то време је у складу са политиком Албаније вршена албанизација Косова и Метохије путем унификације књижевног језика, заставе, уџбеника и националног имена. За Академију је то била завера која је кована јавно и демонстративно, па је у Меморандуму писало да су истине о прогону Срба етикетиране као „копање по цријевима Албанаца”, а да је писање „београдске штампе” о насиљу над Србима и Црногорцима у покрајини третирано као већи грех од самих инцидената о којима је писано и који су углавном остајали политички и кривично некажњени.⁶

Последње запажање је сасвим одговарало политичкој стварности, о чему сведочи то што су се Председништво Покрајинске конференције СК Косова и Председништво Социјалистичке Аутономне Покрајине Косово на заједничкој седници 3. септембра 1985. бавили писањем јавних гласила у Србији и усвојили писмо српском и југословенском партијском председништву којим су осудили текстове у *Илусијрованој политици* од 18. јуна („Режисери остали у сенци”) и у *НИН*-у 25. августа („Учинак путујућих политичара”) којим су осуђени некажњавање албанских кадрова за политику вођену до 1981. године, покушаји уништавања

5 АЈ, фонд 803, Председништво СФРЈ, фасцикла 1855.

6 АЈ, фонд 803, Председништво СФРЈ, фасцикла 1855.

материјала са Призренског процеса⁷ и усељавања Албанаца из Албаније у покрајину и у којима је писано о српским „викенд политичарима” из покрајине који су живели ван ње, потенцирајући да они који су радним данима водили политику у покрајини, а викенд проводили са својим породицама у Београду нису могли да убеде Србе и Црногорце да се не исељавају, када су то сами већ учинили. Покрајинска партија је тврдила да су тиме дисквалификовани кадрови покрајине, рехабилитовани „ранковићевштина” и сејано нејединство међу кадровима на Косову и то на националној основи.⁸

У Меморандуму је властима на Косову замерен однос према насиљу над српским народом, тј. покушаји заташкавања злочина, избегавање изношења истине, развлачење судских процеса. Тиме је формирана лажна слика о стању у том делу Србије. Уочена је тежња да се насиље над Србима оправда политиком вештачке симетрије и измишљањем постојања непријатеља изван покрајине у виду српског национализма из Београда. Апострофиран је „случај Мартиновић”, не само због насиља које је оцењено као невиђено и у духу „најмрачнијих времена турског набијања на колац”, него и због одбијања да се у судском поступку досегне до истине. Тиме је тај случај, уместо да буде искоришћен за поштовање закона и људских права, био схваћен у покрајини као прилика да се истакне сувереност покрајине и Србији наметне принцип „немешања у унутрашње послове” своје покрајине, као да је реч о односима међу државама.⁹

Косовско питање је највише посматрано као српско национално питање, које није одвајано од историје целог српског народа, већ је сматрано његовим животним питањем. На то указује подсећање да су косовски Срби имали не само прошлост, која је била видљива у бројним историјским и културним споменицима, већ и „матичну земљу свог историјског постојања” као доказ њиховог „живог присуства”. Њихово страдање у социјалистичкој Југославији није сагледавано изван жртава поднетих у ранијим вековима, већ је доживљавано само као неумитна завршница процеса дугог трајања. Износећи закључак да је исељавање Срба после Другог светског рата превазилазило дотадашњи обим прогона српског народа, Меморандум се позивао на податке Јована Цвијића према којима је од Велике сеобе Срба до почетка 20. века изгнано преко пола милиона Срба. Томе је додато више од 60.000 српских колониста и старинаца протераних током Другог светског рата, па констатовано да је тај талас исељавања доживео праву плим у комунизму. У том смислу је констатовано да је од средине шездесетих Косово и Метохију напустило око 200.000 Срба. САНУ је упозоравао на драматичне последице, пре свега на опасност од стварања етнички чистог Косова, па је у Меморандуму наведено да су се преостали Срби под притиском терора спремали за „коначан егзодус” и да ће за мање од деценије покрајина остати без Срба, чиме ће бити коначно остварен циљ албанских „расиста” још од доба Призренске лиге да Косово буде етнички чисто.¹⁰

7 Мисли се на Призренски процес из 1956. на коме је група Албанаца осуђена због шпијунаже.

8 ДАС, б2, ЦК СКС, к. 427, 1985, Материјали са 100. седнице Председништва ЦК СКС, 2. октобра 1985, 126/1.

9 АЈ, фонд 803, Председништво СФРЈ, фасцикла 1855.

10 АЈ, фонд 803, Председништво СФРЈ, фасцикла 1855.

САНУ је стала у одбрану права Срба на Косову и Метохији да се заштите свим дозвољеним средствима. Њихове петиције, подношене државним органима, сматране су за закониту последицу тешког положаја у коме су били. Упозорено је да се никаквим политичким оценама Србима не може ускратити право да се од насиља и уништења штите свим законским средствима. Срби су подржани у настојању да ту заштиту траже у републичким и федералним органима, ако не могу да је добију у покрајини. Зато су посете српских делегација Савезној скупштини доживљаване као израз грађанске свести, а њихово осуђивање је тумачено „аутономашко-сепаратистичким и шовинистичким становиштем”.¹¹

Меморандум је предвиђао да ће косовско питање постати и европско питање, ако не буде решено праведно. Под праведним решењем је подразумевано успостављање безбедности и равноправности за све грађане Косова и Метохије и стварање услова за повратак исељених као јединим правим начином за окончање „наметнутог рата”. Аутори су подсећали да је Косово било једна од најважнијих тачака Балканског полуострва као етнички мешовите територије. Оценили су да је политика стварања етнички чистог Косова не само директна претња свим народима који су били у мањини у покрајини већ и опасност за све народе у Југославији.¹²

У Меморандуму је Косово поменуто неколико пута и у оквиру разматрања других питања. Српски академици су сматрали да тадашња Југославија није била модерно друштво, јер су свако политичко утјетавање и дискриминација на националној основи били цивилизацијски неприхватљиви. У том контексту је незауостављив прогон Срба са Косова за ауторе Меморандума био показатељ њихове националне дискриминације, јер начела која су гарантовала аутономију једне мањине (Албанци) нису важила за оне народе који су били у мањини у покрајини и живели поред албанске већине (Срби, Црногорци, Турци и Роми). Косовска криза је посматрана и као део проблема изазваних лошим уставним решењима из 1974. године, којима је само српски народ лишен своје државе, јер Србија није имала надлежност над деловима своје територије и није могла да успостави ред у својој покрајини, обезбеди личну и имовинску сигурност грађана, стане на пут геноциду и заустави пресељење Срба са вековних огњишта. Констатовано је да је Србија Уставом из 1974. била поцепана у три целине и да су покрајине биле готово сасвим изједначене са републиком. Меморандум је подсећао да је преширока аутономија покрајина произвела две „раселине” у српском народу. Зато су писци Меморандума албанско насиље на Косову и Метохији крајем шездесетих доживљавали као опомену шта се све може догодити уколико се аутономија повећа до мере која угрожава јединство републике. Попут српског политичког руководства и Меморандум је истицао да је то што су покрајине биле „конститутивни елеменат федерације” омогућило њиховим руководством да занемаре чињеницу да су покрајине биле саставни део Србије. Академија је такав положај покрајина приписивала и утицају из других република на односе у Србији, оптужујући их да су се појављивали као арбитри и измирителји који користе политику „симетрије једнаких кривица” да би посредовали између Републике и покрајина и инсистирали на доследној примени устава неповољног за Србију.

11 АЈ, фонд 803, Председништво СФРЈ, фасцикла 1855.

12 АЈ, фонд 803, Председништво СФРЈ, фасцикла 1855.

Академици су били уверени да агресивни албански национализам у покрајини неће бити побеђен ако Србија не престане да буде једина република чије унутрашње односе уређују други. У документу је констатовано да је такво стање у Србији и одржавано да би омогућавало мешање са стране и да је после федерализације СКЈ такво уплитање у односе у једној републици било могуће само у Србији.¹³

Овај део Меморандума је верно осликавао тадашњи положај Србије, имајући у виду да је записан само годину и по од када се савезна партијска власт умешала у односе Србије и покрајина, шаљући у Србију комисију на челу са словеначким политичарем и чланом Председништва ЦК СКЈ Миланом Кучаном, без представника СК Србије у њој, да арбитража у спору српског и покрајинских врхова.¹⁴

Односи између Србије и покрајина, па тиме и положај Косова и Метохије, нису посматрани само у формално правном смислу већ је Меморандум истицао да се првенствено радило о српском народу и његовој држави. Закључак је био оштра и јасна критика комунистичке националне политике. У њему је забележено да је народ који се после дуге борбе изборио за своју државу и за грађанску демократију, изгубивши два и по милиона људи у два светска рата, доживео да „једна апаратски састављена партијска комисија” установи да само он после четрдесет година живота у комунистичкој Југославији нема своју државу. „Гори историјски пораз у миру не да се замислити”, записали су академици САНУ.¹⁵

Меморандум није видео излаз из кризе изазване неравноправним положајем Србије у Југославији без промене устава. Тврдио је да равноправност свих република, која је била гарантована савезним уставом, обезвређена у пракси наметањем Србији да се одрекне дела права и овлашћења у корист покрајина. Од српских представника је захтевано да отворено кажу да је то уређење Србији наметнуто, посебно када је реч о позицији покрајина које су себе доживљавале много више као конститутивни део федерације него као део Србије. С обзиром на то да је закључила да Устав није водио рачуна о држави српског народа и да је стварао непремостиве тешкоће њеном конституисању, САНУ је тражила његову промену како би били задовољени легитимни интереси Србије, а покрајине постале њени стварни саставни делови, тако што њихов ниво аутономности не би угрожавао интегритет Србије.¹⁶

У документу није исказано само незадовољство положајем Србије већ и страх за будућност Југославије, онакве каква је конституисана Уставом. Зато нерегулисано питање државности Србије није била једина мањкавост чије је исправљање тражила српска Академија. Истакнуто је да је савезна држава Уставом из 1974. постала веома лабава заједница у којој су постојале и политичке снаге које нису искључивале могућност изласка из ње. Таква размишљања и темељна дезинтеграција савезних функција наводили су академике на бојазан да Југославији прети опасност од даљег расточавања, а кризу на Косову и Метохији су схватили као највеће упозорење да је заједничка држава у великој опасности и да се приближава тачки потпуне дестабилизације.¹⁷

13 АЈ, фонд 803, Председништво СФРЈ, фасцикла 1855.

14 АЈ, 507, Председништво ЦК СКЈ, 19. седница Председништва ЦК СКЈ, 16. априла 1985.

15 АЈ, фонд 803, Председништво СФРЈ, фасцикла 1855.

16 АЈ, фонд 803, Председништво СФРЈ, фасцикла 1855.

17 АЈ, фонд 803, Председништво СФРЈ, фасцикла 1855.

ЗАКЉУЧАК

Иако недовршен и на неким местима противречан, Меморандум САНУ се прилично јасно одредио према косовској кризи. Она је највише посматрана у контексту тешког положаја и страдања српског народа изложеног дуготрајном албанском насиљу. Узроци за такво стање су налажени у неповољном уставном положају Србије који је покрајинама дао велики степен самосталности, политици покрајинских власти које се нису супротстављале албанском сепаратистичком покрету нити спречавале насиље над Србима, али и у неадекватном одговору југословенске државе на угрожавање њене територијалне целовитости. У документу је подсећано да је иселавање Срба са простора Косова и Метохије трајало вековима и да је у комунистичкој Југославији било толико изражено да је угрожавало опстанак Срба у том делу државе. Упозоравано је на погубне последице албанске политике стварања етнички чистог Косова и Метохије и да албански сепаратистички покрет, ако не буде поражен, може да доведе у питање безбедност целог Балкана.

ИЗВОРИ

Државни архив Србије, Ђ2, ЦК СКС
 Архив Југославије, 803, Председништво СФРЈ
 Архив Југославије, 507, Председништво ЦК СКЈ

ЛИТЕРАТУРА

- Вукадиновић 2021: Игор Вукадиновић. *Аутономија Косова и Метохије у Србији (1945–1969)*. Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Vukadinović 2026: Igor Vukadinović. "Migrations of Serbs from Kosovo and Metohija during the Yugoslav Communist Regime 1958–1981". *Istorija 20. veka*, 1, 207–230. <<https://doi.org/10.29362/ist20veka.2026.1.vuk.207-230>>. [7. 3. 2026].
- Гаталовић 2016: Миомир Гаталовић. *Косово и Метохија у државној полицији Југославије 1958–1965*. Београд: Институт за савремену историју.
- Гаталовић 2018: Миомир Гаталовић. *Бурна времена: Косово и Метохија у државној полицији Југославије 1966–1969*. Београд: Институт за савремену историју.
- Дамјановић 2022: Стефан Д. Дамјановић. „Српска православна црква на Косову и Метохији од 1945. до 1999. у извештајима епископа Павла и Атанасија”. *Бастијина*, св. 57, 373–388. <<https://doi.org/10.5937/bastina32-39339>>. [29. 12. 2025].
- Димитријевић 2020: Немања С. Димитријевић. „Председништво СФРЈ о ситуацији на САП Косово и Метохија у првим месецима 1989. године”. *Бастијина*, св. 52, 365–383. <[doi: 10.5937/bastina.30-26996](https://doi.org/10.5937/bastina.30-26996)>. [20. 3. 2026].
- Ђокић 2019: Бојан Ђокић. *Српска јавност и међунационални односи у Социјалистичкој Аутономној Покрајини Косово 1981–1989*. Докторски рад. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Ђукановић 1986: Александар Ђукановић. „Понуда безнађа”. *Вечерње новост*, 24. септембар, 2.
- Јањетовић 2022: Зоран Јањетовић. *Конфронтација и интеграција: националне мањине у Србији 1944–1964*. Београд: Институт за новију историју Србије.
- Михаиловић, Крстић 1995: Коста Михаиловић, Василије Крстић. *’Меморандум САНУ’: одговори на кришнице*. Београд: САНУ.
- Михаиловић, Крстић 2002: Коста Михаиловић, Василије Крстић. *’Меморандум САНУ’: подударима полицијске*. Београд: Борба.
- Михаиловић, Крстић 2017: Коста Михаиловић, Василије Крстић. *’Меморандум САНУ’: после педесет година*. Београд: Новости.

- Pelikán 2014: Jan Pelikán. *Novými cestami. Kosovo v letech 1958–1969*. Praha: Filozofická fakulteta Univerzity Karlovy v Praze.
- Пушкаш 2025: Александар Пушкаш. *Београдска интелектуална позиција и демократски изазови у Југославији (1980–1991)*. Београд: Филозофски факултет.
- Ристановић 2019: Петар Ристановић. *Косовско питање 1974–1989*. Нови Сад: Прометеј; Београд: Информатика.
- Ристановић 2020: Петар Ристановић. „Одлазак Ивана Стамболића у Косово Поље 6. априла 1986. године”. *Башина*, св. 52, 329–350. <10.5937/bastina30-29116>. [15. 2. 2026].
- Ристановић 2022: Петар Ристановић, „Лице и наличје мита о националној борби Албанаца са Косова – случај Тахира Мехе”. *Токови историје*, 1, 171–2027. <https://doi.org/10.31212/tokovi.2022.1.ris.171-207>. [20. 1. 2026].
- Селинић 2021: Слободан Селинић. *Србија 1980–1986. Политичка историја од Тита до Милошевића*. Београд: Институт за новију историју Србије.
- Славковић Мирић 2020: Божица Славковић Мирић. *Југославија и Албанија 1945–1948: економски односи*. Београд: Институт за новију историју Србије.
- Štěpánek 2011: Václav Štěpánek. *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století*. Brno: Masarykova univerzita.

Slobodan P. SELINIĆ

THE KOSOVO ISSUE IN THE PAGES OF THE SANU MEMORANDUM OF 1986

SUMMARY

The paper analyzes how the Kosovo crisis was described in the SANU (the Serbian Academy of Sciences and Arts) Memorandum, an unfinished document on which the Serbian Academy of Sciences and Arts worked in 1985 and 1986 with the aim of explaining the causes of the Yugoslav crisis and offering solutions for overcoming it. Serbian academics viewed the Kosovo issue in light of Serbia's status in the Yugoslav federation according to the 1974 Constitution, the relationship between Serbia and the provinces, and the position of the Serbian people in Kosovo and Metohija. The Memorandum emphasized that Serbia was unequal in relation to other republics, because it alone did not have jurisdiction over its entire territory due to the great autonomy of the provinces. The difficult situation of Serbs in Kosovo and Metohija and the forms of violence to which they were subjected by the Albanian majority in the province were described. It was concluded that Serbs were victims of genocide in the province and it was warned that the policy of creating an ethnically pure Kosovo and Greater Albania could not only endanger the survival of Yugoslavia but also destabilize the entire region.

Keywords: Serbian Academy of Sciences and Arts, Memorandum, 1986, Kosovo and Metohija.